

ANADOLU İRFÂNI:

Zühhd Okulundan Ahi Okuluna Tekke Sistemi

MUSTAFA ALTUNKAYA

KITABE
YAYINLARI

Anadolu İrfânı

Zühhd Okulundan Ahi Okuluna Tekke Sistemi

Mustafa ALTUNKAYA

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1523

FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Kitabe Yayınları

Yayın No | Publication Number: 110

Kitap Adı: Anadolu İrfânı Zühhd Okulundan Ahi Okuluna Tekke Sistemi

Book Title (English): Ascetic Revolution and Hakîm Senâî

ISBN: 978-625-97452-1-3

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786259745213

Yazar | Author: | Mustafa Altunkaya | orcid.org/0000-0001-8241-129X

Kurum | Malatya İnönü Üniversitesi

ROR ID: ror.org/04xk0dc21

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book-Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 16x24 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 108

Yayın Tarihi | Publication Date: Aralık | December 2024

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRAS Türkçe | Tasavvuf | Sufism

BISAC: REL078000 Türkçe | Tasavvuf | Sufism

THEMA: V 44 Türkçe | Tasavvuf | Sufism

LC: BP188.5 Türkçe | Tasavvuf | Sufism

Atıf Bilgisi | Cite as: Altunkaya, Mustafa. *Anadolu İrfânı: Zühhd Okulundan Ahi Okuluna Tekke Sistemi*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2024.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Anadolu İrfânı

Zühd Okulundan Ahi Okuluna Tekke Sistemi

Mustafa ALTUNKAYA

Yazar Hakkında | About the Author

Mustafa Altunkaya

1970 Malatya'da doğdu. İlk ve orta öğreniminin ardından 1987 II. Endüstri Meslek Lisesi Elektronik Bölümünü bitirdi. Ayrıca İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Klasik İslami İlimler tahsili için Diyarbakır, Mardin, Şam, İsfahan, Mekke ve Kahire'de bulundu. Uluslararası Kudüs Üniversitesi'nde iki yıl sosyoloji okudu. Lisansını, İnönü Üniv. İİBF İktisat Bölümü, Yüksek Lisansını Ankara Üniv. Kelam, Doktora'sını ise Tasavvuf Anabilim Dalı'nda tamamladı. 1993-1997 Bilim & Malcom Bilgisayar, 1997-2005 Malatya İmam-Hatip 2005-2013 Başbakanlık VGM Başbakanlık Uzmanı, 2001-2010 Memur Sendikası Genel Sekreterlik ve Özerk Diyanet-Sen Genel Başkanlığı görevlerinde bulundu. 2013'ten bu yana İnönü Üniversitesi Öğretim Üyesi olarak çalışan Altunkaya Arapça, Farsça, İngilizce bilmektedir.

He was born in Malatya in 1970. After his primary and secondary education, he graduated from II. He graduated from Industrial Vocational High School Electronics Department. He also graduated from Imam Hatip High School. He went to Diyarbakır, Mardin, Damascus, Isfahan, Mecca and Cairo to study Classical Islamic Sciences. He studied sociology at the International University of Jerusalem for two years. He received his undergraduate degree from İnönü University. He completed his master's degree at Istanbul Technical University, Department of Economics, Ankara University. Kalam completed his PhD in the Department of Sufism. 1993-1997 Bilim & Malcom Bilgisayar, 1997-2005 Malatya Imam-Hatip, 2005-2013 Prime Ministry VGM Prime Ministry Expert, 2001-2010 Civil Servants Union General Secretary and Autonomous Diyanet-Sen Chairman. Altunkaya, who has been working as a faculty member at İnönü University since 2013, speaks Arabic, Persian and English.

Kitap Hakkında

Anadolu İrfânı

Zühhd Okulundan Ahi Okuluna Tekke Sistemi

İslam öncesi Anadolu; Rum, Ermeni, Süryanî ve az sayıda Musevî nüfusun yaşadığı, Roma'dan kalma bir tarım toplumdur. Eğitim ve sanayi çok sınırlıydı, bağ bahçe tarımından öte bir ekonomik faaliyet bitmişti. Halk, imparator ve lejyonlarına vergi yetiştirmek için sürekli baskı ve tehdit görüyordu. İslâm'ı küreselleştiren zühhd ekolü, Anadolu'yu güneyden fethe başlayınca Semerkand bilgeliği de Moğol etkisiyle Anadolu'ya akmaya başladı. Anadolu'da Semerkandî tekke hareketlerini de oluşturan ekol tarımda, sanayide ve işletme yöntemlerinde devrimler vücuda getirdi. Evliyâ Çelebî'nin yanı sıra ecnebi seyyah Michele Membré (öl. 1594) Galatya (İç Anadolu) bölgesini "Sûf Endüstri Kenti" olarak nitelermiş, Avrupalı bürokrat Busbecq (öl. 1592) ise sûf endüstrisinden övgüyle söz etmiştir. Böylece Anadolu halkları, Horasan tekke eko-politiği sayesinde tarım usulleri, endüstri ve işletme teknikleri bakımından bir dizi iktisadi kalkınma ve yenilikleri tanımıştır. Horasan bilgeliğinin sembol isimleri Abdülhâlîk-ı Gücdevânî (öl. 1179), Ahi Evrân (öl. 1261), Hacı Bektâş-ı Velî (öl. 1271), Mevlânâ (öl. 1273), Yunus Emre (öl. 1320), Hamideddin Aksarayî Dârendevî (öl. 1412), Hacı Bayram-ı Velî (öl. 1430), Ali Semerkandî (öl. 1457), Niyâzî-i Mısrî el-Malatî (öl. 1694) ve sayısız tekke şeyhleri, Anadolu tasavvuf hareketlerini teşkil ederek tekke üretim modeliyle Anadolu'nun İslamlaşma ve sanayileşme sürecini birlikte gerçekleştirmişlerdir. Tarım reformu, organize sanayi bölgeleri, kooperatif sistemi tekke ekonomisinin getirdiği başlıca yenilikler olarak zikredilebilir. Bu makalede üzerinde neredeyse çalışılmamış bir önemli konu ele alınacaktır. Anadolu tasavvuf hareketlerinin tekke üretim yöntemiyle zühhd temelli nasıl bir kalkınma stratejisi geliştirdiği incelenecektir. Buradan günümüz pozitivizminin nüfus sayısı kadar parçaladığı, bireyleştirerek tüketen kölelere dönüştürdüğü modern toplumları, zühhd temelli bir kalkınma ve sanayi modeliyle özgürleştirmenin imkânları analiz edilecektir. Zira ekonomik özgürlüğü olmayan toplumların bilim, felsefe ve teknikte ilerleyemeyeceği mücerreb bir vakiydir.

Zühhd hareketi Medine, Kûfe, Basra, Horâsân ekolleriyle bir gelenek oluşturmuştur. Semerkand bu geleneğin en yoğun görüldüğü medeniyet havzası olarak tarihe geçmiştir. Günümüzde Batılı araştırmacılar tarafından *kayıp uygarlık* diye adlandırılan Horasan/Semerkand ekolü, stratejik değere sahiptir. Semerkand birikimi, üç büyük medeniyet kurmuşken günümüzde Horâsân/Semerkand aydınlanmasının önemi ihmal edilmektedir. Konunun önemine binaen Ali Semerkandî'nin mensubu olduğu Semerkand/Horasan kayıp uygarlık birikiminde eğitim ve üretim konusunu ele alacağız. Ali Semerkandî'nin Çamlıdere'ye gelir gelmez ilk olarak tarım, hayvancılık ve endüstriyel girişimlerde bulunması geleneğin eğitim ve üretimi esas aldığını göstermektedir. O bakımdan Semerkand ekolünde bu konuya dair arşivlerin araştırılması gerekir. Ancak akademik araştırmalarda bu alanda bir boşluk olduğunu görmekteyiz. Bu çalışma Anadolu'yu dönüştüren ekolün eğitim ve üretimle ilgili kayıtlarını ele almakta ve yorumlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Tasavvuf; Anadolu; Zühhd Teorisi; Tekke; Üretim

About the Book

Anatolian Wisdom

Lodge System from the Ascetic School to the Ahi School

Before Islam, Anatolia was an agricultural society inherited from the Romans, with a Greek, Armenian, Assyrian and a small Jewish population. Education and industry were very limited, and any economic activity other than vineyard and garden agriculture had ceased. Industry and commerce were almost non-existent and there was no economic activity in Central Anatolia other than vineyard and garden agriculture. The ascetic school that globalized Islam with the influence of the Mongol invasions; "Khorasan wisdom" began to flow to Anatolia. Khorasan thought, which formed the Anatolian Sufi movements, brought about revolutions in agriculture, industry and business methods. In addition to Evliyâ Çelebî, the foreign traveler Michele Membré (d. 1594) described the Galatia (Canatolia) region as the "Suf Industrial City", and the European bureaucrat Busbecq (d. 1592) spoke highly of the Suf industry. Thus, the people of Anatolia, thanks to the eco-politics of the Khorasan lodge, have been introduced to a series of economic development and innovations in terms of agricultural methods, industry and business techniques. The symbolic names of Khorasan wisdom are Abdülhâlık-ı Gücdevânî (d. 1179), Ahi Evrân (d. 1261), Hacı Bektâş-ı Velî (d. 1271), Mevlânâ (d. 1273), Yunus Emre (d. 1320), Hamideddin Aksarayî. Dârendevî (d. 1412), Hacı Bayram-ı Velî (d. 1430), Ali Semerkandî (d. 1457), Niyâzî-i Mîsrî el-Malatî (d. 1694) and numerous lodge sheikhs constituted the Anatolian Sufi movements and established lodge production. They carried out the Islamization and industrialization process of Anatolia together with their model. Agricultural reform, organized industrial zones, cooperative system can be mentioned as the main innovations brought by the lodge economy. This article will discuss an important issue that has barely been studied. It will be examined how Anatolian Sufi movements developed an ascetic-based development strategy through the lodge production method. From here, the possibilities of liberating modern societies, which today's positivism has fragmented according to the number of population and individualized and turned into consuming slaves, with an ascetic-based development and industry model will be analyzed. Because it is a forced fact that societies without economic freedom cannot progress in science, philosophy and technology.

Keywords:

Tasawwuf; Anatolia; Theory of Zuhd; Lodge; Production

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖN SÖZ	11
GİRİŞ	15
Eğitim-Üretim ve Semerkand Bölgesi	16
Tekke Eğitim Sistemine Dair	17
Tekke Geleneğinde Multidisipliner Bilim	18
Horasan/Semerkand Uzay Bilimleri	18
İslâmî Eğitim-Öğretim	23
Tekke Sisteminin Kökleri	25
Zühd ve Eğitim	25
Tekke Sisteminin Kaynakları	26
Tekke Sisteminde Hayat	27
Son Dönem Tekkeler	28
Tekke Sisteminin Anadolu'daki İlk Görünümü	28
Tekke Eğitiminin Bazı Özellikleri	29
Semerkand Tekke Eğitim-Üretim Merkezi	31
Tekke Eğitim Sisteminin Ürünleri	31
Tekke İrfanının Edebi Birikime Katkısı	31
Tekke Sisteminin Motorize Gücü: Tekke Endüstrisi	32
Tekke Sisteminin Anadolu'ya İntikal Güzergâhı	33
Semerkand Tekke Eğitimi ve Ribâtlar	33
Anadolu Tekke İrfânı	35
Selçuklu Dönemi Tekke Sistemi	35
Semerkand Tekke Sistemine Karşı Tehditler	38
Sistemin İntikalinde Tekke Hareketleri	39
Kâdiri, Yesevi, Rifâi Hareket	39
Nakşi, Müceddidi, Hâlidî Hareket	40
Bayrâmî, Celvetî Hareket	40
Tekke Sisteminde Fütüvvet ve Ahîlik Etkisi	41
Tekke Sistemi: Maddî-Manevî Kalkınma	44
Tekke Sistemi'nin Unsurları	44
Tekke Sisteminde Kütüphaneler	46
Kütüphane Yapıları, Kataloglar ve Personel	47
Tekke'de Müderris (Öğ. Üyesi), Mürşid (Danışman), Müeddib (Öğ. Görevlisi)	48
Tekke Sisteminde Aile-Okul İlişkisi	49
Siyaset Tekke İlişkisi	49
Tekke ve Öğretmenlik	50
Müderrislerin Mali Durumu	52
Tekke Sisteminde Özerklik	53
Mu'idler (Asistanlar)	55

Öğretim Elemanında Aranılan Şartlar -----	55
Tekke Sisteminde Ödül ve Ceza -----	56
Öğretim Elemanı Kıyâfetleri -----	58
Tekke Sisteminde Öğretmenler Sendikası -----	59
Tekke Sistemi ve Modernizm -----	61
Tekke Sisteminde Kur'ân Epistemolojisi -----	62
Gazâlî'ye Göre Öğrencinin Eğitimi -----	65
İbn Sîna'ya Göre -----	66
Sistemin Fırsat Eşitliği -----	67
Tâlibleri Yeteneklerine Göre Tevcih -----	68
Tekke Sisteminde Tâliblerin Öğrenim Yaşı -----	69
Bir Sınıftaki Öğrenci Sayısı -----	70
Zihin ve Beden Sağlığı -----	71
Tâliblerin Karakter ve Sorumlulukları -----	71
Tâlibler Arası İlişkiler -----	72
Tâliblerin Bilim Yolundaki Fedâkarlıkları -----	73
Tekke Sisteminde Bilim Yolculukları -----	73
Tekke Sisteminde Kadın ve Eğitim Hayatı -----	76
Tekke Sisteminin Kurucu Şahsiyetleri -----	83
Tekke Eğitim Kurumlarını Ayakta Tutan Öğretim Vakıfları -----	83
Mısır'da Tekke-Zâviye Eğitim Vakıfları -----	84
Tekke Eğitiminde Öğretim Sınıf ve Halkaları -----	86
Tekke Sisteminde Eğitim Öğretim Teknikleri -----	88
Tekke Eğitim Sisteminde Yatılı Uygulama -----	89
Tekke Sisteminde Ders Konuları -----	91
Tekke Sisteminde İnsanın Karakter Yapısı -----	92
Tâlibler Tokgözlüdür -----	92
Tekke Sisteminde Edebiyat ve Edebî Türler -----	93
Allah (cc) ile İlgili Türler -----	93
Peygamber (s) İle İlgili Türler -----	94

SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99
DİZİN	105

KISALTMALAR

(cc)	: Celâli Büyük
(r)	: Allah ona rahmet etsin
(ra)	: Allah ondan razı olsun
a.mlf.	: Aynı müellif
akt.	: Aktaran
as	: Aleyhisselam
b.	: bin, (oğlu)
bk.	: Bakınız
bnt.	: binti, (kızı)
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Erş. T.	: Erişim tarihi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
MÖ	: Milattan önce
md.	: Maddesi
mlf.	: Müellif
öl.	: Ölüm tarihi
S.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğer
Vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Yaşadığımız coğrafyada 20. yüzyılın İslâm'ı 1914 Çanakkale zaferinden sonra yaşadığı acıların en etkili olanını bilim, tarih felsefesi ve arşiv alanında görmektir. Çünkü zîşuûr varlıklar için asıl yenilgi ve kayıp, gerçek diye öğretilenlerin gerçek dışılığı, algı teknikleriyle gösterilenlerin mağaranın duvarına yansıyan gölgelerden ibaret olmasıdır.

Tasavvuf, zühd, kerâmet, tevessül, râbita, tekke, zaviye, hangâh, dergâh, asitâne, derviş, şeyh, mürid, kalenderi, Bektâşî, şeriat, tarikat, marifet, hakikat, ihlâs, takvâ başta olmak üzere önemli Kur'ân kavramları üzerindeki şarkiyâtçı spekülasyonlar son yüzyılı balıklı kavak ifadesinin müfâdı bir algı yüzyılına çevirmiştir. Yeni yüzyılın ilk çeyreğinde neredeyse her gün bir başka sahte gerçeğin fâş veya ifşâ oluşuna ve hakikatin zuhuruna tanık olunmaktadır.

İslâm'da eğitim öğretim, zühd ahlâkının açık bilinç ve analitik gözlem esasına dayanan ve daima önemle üzerinde durulan konulardandır. Toplumunu ıslah etmek için, var olan eğitim sistemini tortusundan arındırıp sürekli geliştirmek gerekir. İbn Mâce'nin Sünen'inde, Hz. Peygamber bir muallim olarak gönderilmiştir. Bakara suresinde; onlara kendi içlerinden kitap ve hikmeti öğretecek bir elçi gönder, buyrulmuş, ilk sözü oku, olan ilahi kitap Kur'ân-ı Kerîm'de bilimsel araştırmalar daima teşvik edilmiştir. Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Zümer 9), Rabbim ilmimi artır (Taha 114), İlim ehline sorun (Nahl 43), Kalem ve yazdıklarına yemin olsun (Kalem 1) gibi sayısız deliller, Medine'nin mirasını zirveye taşıyan Horasan tekke eğitim sisteminde, bilimsel bilginin zaruretini ortaya konmuştur. Akademik bilginin önemini ve gerekliliğini vurgulayan; "Allah'ın yarattığı ilk şey kalemdir" gibi hadisler ise müstakil bir kitap olacak kadar çok sayıda vârid olmuştur.

Anadolu irfânını oluşturan Horasan tekke eğitim sistemini pedagojik açıdan ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu konuda yapılan çalışmalar genel olarak İslâm'da eğitim öğretim şeklinde başlıklandırılmıştır. Bizatihi Tekke Sistemini eğitim açısından ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Tekke eğitimi ile ilgili gerek eğitim tarihi gerek tasavvuf tarihi araştırmacılarının çalışmaları sınırlı kalmaktadır. O nedenle alan vukûfiyeti ve arşiv araştırma formasyonu olan akademisyenlerin, farklı açılardan tekke eğitimini araştırma konusu yapmaları gerekir. Osman Eğri, *Bektaşilikte Tasavvufî Eğitim*, (İstanbul: Horasan Yayınları, 2001), Şakir Gözütok, *Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1996), Osman Türer, "Bir Eğitim Müessesesi Olarak Tasavvuf", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 1*, 15-17 Ekim 1993, Şanlıurfa: 1994, 287-293, Mehmet Demirci, "Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi", *Marife*, Konya: 2007,

C. 7, S. 3, 105-122, Nadir Al, “XVIII. yüzyılda Siirt Yöresinde İlmî Kurumlar ve İlim Adamları”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Bursa: YL Tezi, 2001), İsmail Çelik, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zâviyeler”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Erzurum: 2005), Şakir Gözütok, “Bir Din Eğitimi Disiplini Olarak Tasavvuf”, YL Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Konya: 1992), Zübeyir Akçe, “Osmanlı Devletinin Kuruluş Dönemindeki Eğitim Müesseseleri Üzerine Bir Deneme”, YL Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Şanlıurfa: 1995), Mustafa Kara, “Tekke Eğitimi ve Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (Eylül 2008), 107-138, Ahmet Rifat Güzey, “Osmanlı Tekkelerinde Eğitim ve İşleyiş”, *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*. 34 (2019) 377-392, gibi alana ilişkin çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bunlar da çoğunlukla detayları ihtiva etmemektedir ve hâlâ yetersizdir. İslâm’ın günümüz teopolitiği, tekke sistemini yeniden ele almanın gerekliliğini ve konunun stratejik değerinin büyüklüğünü göstermektedir. Yüz yılı aşkın bir süredir Türk toplumu, Horasan köklerinden uzaklaşmıştır. İslâmî ilimlerin kök değerlerimizle ilgili kavramları günümüzdeki karşılıklarını bulamamıştır. O nedenle Horasan Türk Tekke Sisteminin kavramlarına, pedagojik ilke ve uygulamalarına yönelik araştırmalar daha da artırılmalıdır.

Tekke entegre sistemi, ekonomi, siyaset, eğitim ve bilim olarak göğün yasalarıyla yerin adil ve barış içinde yönetilmesini sağlayan bir ekosistemdir. Bu sisteme göre insanın gücü sınırlıdır ama hırs ve arzularının sınırı yoktur. Esasen kapitalizmin “kıt kaynaklar” iddiasının aksine dünyanın kaynakları sorunu yoktur, gerçekte dünya bütün canlıları sonsuza dek doyurabilir fakat açgözlüleri doyurmak mümkün değildir. Tekke sistemi öğretisine göre her gün açlık ve ölümlere neden olan çatışma ve savaşların sorumlusu açgözlü zorbalardır. Tekke eğitim sisteminde insanların gözleri, yığarak (kenz ile) değil paylaşarak ve dağıtarak doyurulur. İnsanların aç aslanlar gibi birbirleriyle didişmeleri dünyayı yaşanılmaz kılmaktadır. Oysa aslanan, Allah’ın beğenisini ve engin merhametini kazanmaktır. Tekke ve dergâh kültürü, sevgi ile silahlanan bir içsel devrimin, dünyayı, toplumu, siyasal ve sosyal yapıları dönüştürmesidir. Allah’ın sevgisini, peygamberleri ve insanları ayırdetmeksizin bütün insanlığı fırsatlarda ve kazançlarda eşit gören, adaleti önemseyenler dünyanın idaresini ele alırlar. Allah’ın sevgisinden uzak kalanlar ise hiçbir şey ile doymazlar. Türk diyarı Şirazlı Hafız’ın dediği gibi; “İnsan bir damla kan fakat binlerce kaygıdan ibarettir”. İnsanları bu kaygıdan ve açgözlülük zincirinden kurtaracak yegâne şey, muhabbetullah ve mehafetullah ile gelişen zühd ahlâkıdır. İnsanlar, aralarındaki iletişim ve empati ile bereket ve zenginlik elde ederler. Bunun için öncü ve önderlere ihtiyaç vardır. Bu öncülerin, peygamberlerden sonra verese-i enbiya olduğu bildirilmiştir. Bunlar Nazif ustanın dediği gibi birer görünmez ünivesitedirler. Onlar sohbet dersle-

riyle toplumları dönüştürürler. Günümüzde tehlikeli boyutlara ulaşan riyâ ekonomisini dizginleyecek güç, Yunus Emre'nin tekke eğitim sistemindeki model örneğinde mündemiçtir.

İslâm'dan önce Horasan'da Hind-İran-Helen medeniyeti vardı. İslâm'ın bilim ve eğitime azami önem vermesiyle bu birikim kısa sürede Kur'ân diline çevrildi, yeni ufuklar açıldı ve insan varlığı ilerledi. Çünkü İslâm'ın kitabı insanları daima bitki, hayvan, tarih, gök bilimi konusunda araştırma yapmaya yönlendiriyordu.

Mustafa ALTUNKAYA

Ankara 2024